

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

У роботі досліджено основні напрями розвитку системи соціального страхування в Україні. Проаналізовано діяльність фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Визначено основні проблеми, що стримують подальший ефективний розвиток системи соціального страхування в Україні, запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне страхування, фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування.

I.M. KREKOTEN

Poltava national technical Yuri Kondratyuk University

PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF MANDATORY STATE SOCIAL INSURANCE IN UKRAINE

Abstract – In this work the main directions of the social insurance system in Ukraine are investigated. The activity fund of obligatory state social insurance is reviewed. The main problems that hinder the further development of effective social insurance system in Ukraine are installed. Given the current socio-economic conditions, directions to overcome problems are offered. It was established that reforming the distribution system requires premium between employer and employee towards reducing the share of the employer. Key words: social protection, social insurance, mandatory state social insurance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ. Виклики з якими зіштовхнулася наша держава за сучасних умов, у поєднанні із наслідками світової фінансової кризи, призвели до значних економічних і соціальних втрат. Національна соціально-економічна система перебуває у кризовому стані з характерним порушенням сталості і рівноваги. Пом'якшення та обмеження негативного впливу кризи на громадян можливе лише за умови наявності результативної та дієвої системи соціального захисту населення, що буде здатна забезпечити соціальну підтримку населення та реалізацію соціальних функцій.

Соціальний захист населення, як невід'ємна складова економічної системи, не виникає автоматично. Створення системи соціального захисту з максимальним урахуванням усього розмаїття потреб та інтересів окремих осіб і верств населення, яка б убезпечувала людину від соціально-економічної деградації та сприяла укоріненню соціальної, економічної, політичної стабільності у суспільстві – одне з найважливіших функцій держави за умов нинішньої нестабільності [1]. При чому основне завданням цієї системи полягає в обмеженні та нейтралізації негативних соціально-економічних явищ та процесів, що закономірно вимагає створення ефективної системи соціального страхування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ. Теоретико-методологічні, методичні та прикладні питання соціального захисту населення, підвищення його ефективності були й залишаються предметом наукових досліджень українських учених. Серед останніх публікацій у цьому напрямку варто відмітити праці Е.М. Лібанової, що досліджує вплив демографічної ситуації на соціально-економічний розвиток та на систему соціального захисту; М.М. Руженського, роботи якого спрямованні на встановлення особливостей розвитку системи соціального захисту в умовах формування ринкової економіки;

В.А. Скуратівського, що займається проблемами соціальної політики; О.П. Коваля, дослідження якого присвячені проблемам модернізації системи соціального захисту в Україні та інших.

Аналіз змісту робіт вітчизняних вчених, що присвячені дослідженню теоретико-методологічних питань соціального захисту населення, механізмів його функціонування і розвитку, свідчить про наявність великого розмаїття підходів. Фундаментальний характер даної проблеми визначається відсутністю серед провідних економічних шкіл єдиних підходів до трактування її теоретико-методичних засад та, відповідно, визначення шляхів підвищення ефективності її функціонування. Тому метою нашої статті є аналіз сучасних напрямів розвитку та реформування в Україні основоположної складової системи соціального захисту населення – соціального страхування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. У сучасній науковій літературі все більш поширеними стають думки, що в умовах глобалізації держави мають вживати заходи з деякого скорочення соціальних програм, проводячи паралелі між зниженням темпів економічного зростання в країнах Європи та високими соціальними видатками [2]. Однак, подібні питання можуть виникати лише у тих країн, що уже досягли високого рівня соціального захисту та мають активно налаштоване населення, що здатне свідомо приймати участь у реалізації соціального страхування, використовуючи при цьому як державні так і недержавні інституції. Якщо в країнах європейської цивілізації, з притаманним їм індивідуалізмом, переважна частина населення погоджується із власною відповідальністю за свій вибір, то в Україні у масовій свідомості укорінено тільки соціальну відповідальність держави [3]. Здійснення трансформації соціальної відповідальності держави у соціальну відповідальність суспільства вимагає тривалих та складних інституційних перетворень. У короткостроковій перспективі забезпечити мінімальний рівень соціальних гарантій, за сучасних вітчизняних реалій, здатна лише держава. Відповідно, це вимагає формування дієвого механізму державного соціального загальнообов'язкового страхування.

Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», з усіма змінами та доповненнями від 01.01.2015 р., визначено такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування:

- пенсійне страхування;
- у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
- від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- страхування на випадок безробіття;
- медичне страхування;
- інші види страхування, передбачені законом [4].

Існуюча система державного соціального страхування має низку недоліків. Спираючись на думки експертів з даного питання, ми можемо визначити найбільш проблемні. Насамперед, наявність надлишкових функцій, що не лише обтяжують систему

соціального страхування, роблячи її занадто громіздкою, але і створюють підґрунття для нецільового використання коштів [5]. Дана проблема породжується збереженням у системі соціального страхування України так званих нестрахових принципів, що знаходять прояв у безадресному характері страхових виплат та відсутність прямого зв'язку із втратами громадянами доходів.

Наступною проблемою чинної системи соціального страхування є необхідність вдосконалення організаційного-адміністративного забезпечення їх діяльності, що донедавна здійснювалося відповідними фондами. Кожен окремий вид соціального страхування (крім медичного, який не був запроваджений в обов'язковому порядку в Україні) має свій фонд і закон, що регулює його діяльність:

- Пенсійний фонд України, Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», №1058;

- Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» (втратив чинність із 01.01.2015 р.), №2240;

- Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», №1105;

- Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», №1533.

Довгий час кожен окремий фонд реалізовував соціальне страхування самостійно, незалежно один від іншого. Роботодавці сплачували страхові внески кожному окремому фонду, але з 2011 року за ініціативи Пенсійного фонду всі внески поєднали в єдиний соціальний внесок. При цьому фонди продовжили працювати окремо, надаючи застрахованим особам і підприємствам види соціальних послуг.

Соціальна реформа, що набрала чинності 01 січня 2015 року, внесла корективи до соціального законодавства. У результаті Законом України №77-19 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» запроваджене наступне:

- Пенсійний фонд і Фонд соціального страхування на випадок безробіття залишаються працювати окремо один від одного, відповідно до законів №1058 і №1533, здійснювати надання страхових послуг і виплат як і раніше;

- Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності і Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань реорганізовано шляхом злиття і утворення нового Фонду соціального страхування. Отже, з 01.01.2015 року в Україні функціонує новий Фонд соціального страхування, що діє на

підставі Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» №1105 в новій редакції з 01.01.2015 року.

Таке реформування було спрямоване на зменшення витрат на обслуговування діяльності фондів страхування та на підвищення ефективності управління ними. Повноцінна робота нового Фонду вимагає деякого часу, протягом якого будуть узгоджені юридичні аспекти, пов'язані із його запровадженням, тому на такий перехідний період продовжують свою роботу Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності і Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. Поступово ці фонди будуть складати свої повноваження і передавати страхові справи новому Фонду, який буде здійснювати наступні види соціального страхування:

- у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
- від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- медичне (однак, у 2015 році розподіл коштів на медичне страхування передбачено не було).

Тож від 2015 року в Україні страховиками визначені цільові страхові фонди з:

- пенсійного страхування;
- страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, медичного страхування;
- страхування на випадок безробіття.

Основними джерелами коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування є внески роботодавців і застрахованих осіб. Розмір єдиного внеску на ЗДСС встановлюється Верховною Радою України. Пропорції розподілу ЄСВ за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Аналізуючи розмір та структуру страхового внеску можна стверджувати, що з 2005 по 2008 рік відбувається зменшення розміру відсотка, який відраховувався на соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності (на 0,3%), а з 2009 року – знову спостерігаємо його зростання до минулого рівня, тобто, до 1,6%. Таку динаміку, ймовірно, можна пояснити рівнем безробіття в країні, відповідно до якого і змінювались ставки відсотка. Так, від 2009 року спостерігаємо значне підвищення рівня безробіття в країні. І хоча у наступному році він дещо знизився, все одно був достатньо високим. Також мало місце зменшення розміру відсотка, що сплачував роботодавець на страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності (із 2,9% у 2005 році до 1,4% у 2010, або на 1,5%), а також від нещасних випадків на виробництві (із 1,73 до 1,41%, тобто на 0,32%, відповідно). При цьому майже на 1% збільшилась ставка відсотка, спрямована на пенсійне страхування, що, цілком зрозуміло, було пов'язано із нестачею коштів у Пенсійному фонді та необхідністю його поповнення.

Соціальне страхування ґрунтується як на принципі солідарності застрахованих осіб,

так і на принципі їх власної відповідальності за свій матеріальний стан при настанні страхових випадків. Наймані працівники поряд із роботодавцями беруть безпосередню участь у формуванні фінансової системи соціального страхування, але практична його реалізація знаходиться лише у початковому стані. До 1 січня 2011 року застрахована особа сплачувала страхові внески до цільових фондів у таких розмірах:

- до Пенсійного фонду – у середньому 2%,
- до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності – до 1%,
- до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття – 0,6%.

Сьогодні особа сплачує єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у розмірі 3,6 відсотка, які розподілятимуться в такій же пропорції. Щодо роботодавців, то від 2011 року розмір єдиного внеску на ЗДСС для страхувальників, які використовують найману працю, визначається залежно від класу професійного ризику виробництва, яких на сьогодні існує 67, і може коливатись у межах від 36,76 до 49,7% [6].

Страхові внески в Україні сплачуються в таких пропорціях: роботодавці – 91,3%, застраховані особи – 8,7%, що є одним з найнижчих показників в порівнянні з країнами Європи. Конвенцією Міжнародної організації праці №102 допускається участь застрахованих осіб у соціальному страхуванні у розмірі до 50% загальної суми фінансування.

Аналіз досвіду країн із ринковою економікою свідчить, що обов'язкова сплата застрахованою особою страхових внесків є невід'ємним елементом існуючих систем обов'язкового соціального страхування. Але розміри страхових внесків, що сплачують наймані працівники, в різних країнах обумовлені реальними соціально-економічними умовами, рівнем доходів населення, ступенем розвитку систем соціального страхування і мають різну долю до оплати праці (табл. 1).

Європейський досвід демонструє, що лише невелика кількість країн використовує верхню межу розподілу, встановлену Конвенцією МОП. Здебільшого використовується розподіл, за яким на найманих працівників покладено 20–30% загального розміру страхових внесків.

Що стосується навантаження на фонд оплати праці, то особливістю України в порівнянні з іншими європейськими країнами є не стільки загальні високі ставки нарахувань на фонд оплати праці, як інша пропорція їх розподілу між роботодавцями та застрахованими особами. Загальний розмір страхових внесків в Україні (41,21%) навіть дещо нижчий ніж в Німеччині, Франції, Австрії, Польщі, Угорщині (42–45%). Але у порівнянні з іншими країнами ми маємо досить високу питому вагу розміру страхових внесків, що сплачують роботодавці, в загальному розмірі страхових внесків (91,3%) [7].

Таблиця 1.

Рівень страхових внесків застрахованих осіб та роботодавців у різних країнах

Країна	Роботодавці	Застрахована особа	Усього	Питома вага страхових внесків застрахованих осіб у загальному розмірі внесків
1	2	3	4	5
Австрія	25,15	17,2	42,35	40,6
Болгарія	16,8	12,1	28,9	41,9
Естонія	33,3	2,6	35,9	7,9
Іспанія	31,08	6,25	37,33	16,7
Італія	30,17	9,19	39,36	23,3
Латвія	24,09	9,0	33,09	27,2
Литва	30,98	9,0	39,98	22,5
Молдова	23	6	29	20,7
Німеччина	19,61	19,25	38,86	49,5
Польща	17,61	22,71	40,32	56,3
Португалія	23,75	11,0	34,75	31,7
Угорщина	27,0	17,0	44,0	38,6
Україна	37,61	3,6	41,21	8,7
Фінляндія	20,38	7,01	27,48	25,5
Франція	32,68	9,8	42,48	23,1
Чехія	34,0	11,0	45,0	24,4
Швеція	23,43	7,0	30,43	23,0

Оскільки джерелом фінансування Фонду соціального страхування є ЄСВ, основну частину якого і надалі сплачуватиме роботодавець, важливим є детінізація заробітної плати. Іншою проблемою є значна кількість населення, яка офіційно отримує мінімальну зарплатню. На даний час мінімальна заробітна плата становить 1218 грн., а прожитковий мінімум – 1178 грн. Варто зазначити, що соціальні гарантії в цьому році залишилися на рівні 2014, адже мінімальна заробітна плата згідно Закону «Про бюджет на 2015 рік» залишилася незмінною. Наступне підвищення мінімальної заробітної плати відбудеться 1 грудня 2015 року до 1378 та прожиткового мінімуму до 1330 грн.

До 2015 року в Україні, після економічної кризи 90-х, рівень мінімальної заробітної плати постійно зростав, і не тільки номінально, а й реально. Про це свідчить динаміка мінімальної заробітної плати відносно курсу долара. Винятком є лише 2009 рік, коли після економічної кризи осені 2008, курс долара додав 60% піднявшись з 5 до 8 грн.

Вже на початок 2015 року всі досягнення попередніх восьми років були знівельовані, причиною цього став незмінний рівень мінімальної заробітної плати у 2015 та зростання курсу долара практично вдвічі – 15,77 проти 7,99. Та ще гірша динаміка чекала на нас за перші 2 місяці 2015 року, коли гривня практично обвалилася. Станом на 1 березня ми досягли дна за попередні 12 років за рівнем мінімальної заробітної плати – 43,87 доларів.

ВИСНОВКИ. Таким чином, підвищення рівня ефективності функціонування системи соціального страхування в Україні вимагає вирішення низки важливих завдань. Насамперед, відмови від нестрахових принципів, основними ознаками яких є безадресний характер та відсутність прямого зв'язку із втратою доходів громадянами, у діяльності фондів соціального страхування, що закономірно призведе до зменшення витрат, які безпосередньо не пов'язані із страхуванням. Першим кроком у цьому напрямку можна вважати відмову від фінансування санітарно-курортного лікування та оздоровлення застрахованих осіб, адже саме у даній сфері традиційно мали місце найбільші зловживання.

Реформування потребує система розподілу страхового внеску між роботодавцем та найманим працівником у напрямі скорочення частки роботодавця. Паритетна участь працівників та роботодавців у сплаті страхових внесків відповідає нормам Концепції реформування заробітної плати та документам МОП, якими допускається перерозподіл сплати страхових внесків між роботодавцями та найманими працівниками у рівних розмірах. Водночас це сприятиме зростанню соціальної відповідальності населення. Однак, такі заходи доцільно проводити лише за умови зростання реальних доходів населення та їх легалізації.

У нашій статті ми свідомо обминули проблеми медичного страхування, оскільки, на відміну від інших форм загальнообов'язкового державного соціального страхування, воно перебуває на початковій стадії формування. Однак, подальший розвиток системи соціального захисту беззаперечно потребує його запровадження.

Література

1. Руженський М.М. Соціальний захист населення в умовах формування ринкової моделі економіки України: монографія / М.М. Руженський. – К.: ІПК ДСЗУ, 2013. – 318 с.
2. Герасименко Г.В. Концепція соціальної держави: еволюція наукових поглядів і сучасні виклики / Г.В. Назарова – Вісник Хмельницького національного університету. – №3, 2012. – С. 202 – 205.
3. Лібанова Е.М. Соціальні проблеми модернізації української економіки / Е.М. Лібанова. – Демографія та соціальна економіка. – №1(17), 2012. – С. 5 – 21.
4. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». – Відомості Верховної Ради України. – № 46-47, 1999, ст. 403.
5. Модернізація системи соціального страхування в Україні. Аналітична доповідь / О.П. Коваль. – К.: НІСД, 2014. – 38 с.
6. Завора Т.М. Соціальне страхування: навч. посібник / Т.М. Завора. – Полтава: ПолтНТУ, 2013. – 272 с.
7. Надрага В.І. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування як механізм компенсації соціальних ризиків / В.І. Надрага – Демографія та соціальна економіка. – №1(21), 2014. – С. 145 – 155.